

Näktergalen som erövrade världens scener

Ingela Tägil, *Näktergalen. En biografi över Jenny Lind*, 378 s., ill., Stockholm 2020: Natur & Kultur.

”MESTA DELEN AF HVAD JAG i min konst kan har jag genom otroligt arbete ok förunderliga svårigheter sjelf förvärfvat”, skrev sångerskan Jenny Lind i ett brev den 7 september 1865. Hon var då 45 år och stod på höjden av sin internationella sångkarriär. Brevet reflekterar enligt Ingela Tägil det sätt ”att idealisera och upphöja sin konst till gudomlighet”, som var typiskt både för romantiken och för Jenny Linds eget sätt att beskriva sin karriär under sina senare år. Just denna mening sammanfattar också ganska bra det intryck man får av Linds väg till att bli en av 1800-talets mest berömda sångerskor när man läser Tägils biografi *Näktergalen. En biografi över Jenny Lind*.

Jenny Lind var sångerskan och skådespelerskan som först tog Sverige med storm och sedan byggde en internationell karriär, som i jämförelse med andra samtida sångerskor och skådespelerskor blev ovanligt lång. Hon föddes 1820 som utomäktenskapligt barn till Anna Maria Fellborg (1790–1851) och bokhållaren Nils Jonas Lindh (1798–1858). Fellborg drev en flickskola i Stockholm och hade från tidigare en dotter, Amalia, med kapten Rådberg från vilken hon hade erhållit om skilsmässa 1812. Fellborg lyckades undanhålla graviditeten; hon födde dottern Johanna Maria den 6 oktober 1820 och lämnade genast bort henne, varpå hon fortsatte med sin flickskoleverksamhet. Den lilla flickan, som kom att kallas Jenny, skrevs in i boken för utomäktenskapliga barn där hennes föräldrar antecknades som okända.

Barndomen blev ostabil. Jenny kastades mellan olika hem och moderns flickpension, där hon fäste sig vid en av eleverna: borgardottern Louise Johansson som bodde inackorderad på skolan och blev som en storsyster för Jenny.

Som 7–8-åring bodde Jenny hos vaktmästarparet i samma änkehus som Jennys mormor, Christina Tengmark. Där satt hon, enligt vad hon själv som vuxen berättade, en dag i fönstret och sjöng ut mot gatan. En av dem som råkade passera var Kungliga Teaterns tidigare premiärdansös

Fredrika Lundbergs tjänsteflicka. När Lundberg själv fick höra Jennys sång kontaktade hon Anna Maria Fellborg och uppmanade henne att låta flickan utbildas för scenen. Förslaget chockerade Fellborg, eftersom skådespelerskor hade ett ytterst tvivelaktigt rykte vid den här tiden – många av dem tvingades in i prostitution. Även om det var godtagbart att odla sina musik- och sångtalanger inom hemmets trygga väggar ansågs det inte passande att som kvinna låta sig beskådas offentligt: det ansågs vara det samma som att vara sexuellt tillgänglig. Kvinnorna skulle dessutom försörjas av sina män, och framför allt inom de högre stånden var lönearbete en nödlösning och sceniskt arbete ”en yttersta nödlösning”.

Denna inställning var dock på väg att luckras upp och ute i Europa fanns redan sångerskor som tjänade förmögenheter: sångerskeyrket var ett av de få yrken som gjorde det möjligt för kvinnor att göra en klassresa uppåt. Jennys mamma hade det svårt ekonomiskt och kanske var det orsaken till att hon ändå gick med på att låta dottern utbilda sig på Kungliga Teatern: denna sörjde nämligen helt och hållet för sina elevers uppehälle. Lärarna där, och framför allt sångmästaren Carl Magnus Craelius, fascinerades av Jennys sångförmåga och så kom det sig att flickan vid nio års ålder skrevs in som elev där år 1830. Samma Craelius var förresten tre år tidigare lärare åt en annan av Nordens sångfåglar: den finländska operasångerskan Johanna von Schoultz (1813–1863).¹

Ingela Tägil, doktor i musikvetenskap, disputerade på en avhandling om Jenny Linds röst, och skriver själv att hon tillbringat tretton år i Linds sällskap. Det märks tydligt när man läser denna biografi där Tägil för läsaren genom Linds barndom, det tidiga genombrottet som sångerska och skådespelare och även visar hur denna oäkta flicka, från ekonomiskt fattiga förhållanden och en otrygg barndom, ändå stegvis lyckades bygga en karriär och nå en berömmelse som var en av de första som kan jämföras med dagens kändiskult.

Redan under studietiden vid Kungliga Teatern hade Jenny Lind turen att tack vare lärare som Isak Berg, som trodde på hennes talang och möjligheter, redan som 11-åring introduceras i salongskretsarna i Stockholm – att bli accepterad i dessa kretsar var viktigt för den som ville etablera sig och skapa en karriär inom sång och teater. Här fick hon tidigt kontakt med framstående namn och familjer med vilka hon knöt nära och långa vänskapsband: bland andra författaren och poeten Erik Gustaf Geijer, amatörsångerskan Charlotte Murray och hovrättsrådet Henrik Matthias Munthe, med respektive familjer. Var Jenny Lind än uppträdde och även i de små roller hon från början hade på Kungliga Teatern, fick hon lysande recensioner och tycks ha vunnit uppskattning hos alla som mötte henne

1. Se Otto Andersson, *Johanna von Schoultz. I sol och skugga* (Åbo 1939).

drottning Desideria. Den slutliga salongströskeln besteg hon när hon accepterades i den för hennes karriär viktigaste kretsen: Uppsalakretsen kring överstinnan Malla Montgomery Silfverstolpe. Överstinnan kom att bli en modersfigur för Jenny och de båda blev väldigt fasta vid varandra. Trots att hon själv sade sig önska lugn och ro och inte klarade av för mycket socialt umgänge eller folksamlingar, tycks Jenny Lind ändå ha haft ett sätt och en personlighet som gjorde att hon hade lätt för att skaffa vänner och skapa det nätverk som var så viktigt för henne, särskilt som en omyndig kvinna.

Jenny Lind uppmuntrades tidigt att pröva lyckan även utomlands, men hon tvivlade på sig själv inför varje uppträdande på en ny scen och framför allt i ett nytt land – till den grad att hon nästan inte klarade av att genomföra vissa uppträdanden. Helsingfors var den första utländska scen hon prövade och hon blev där väl emottagen och bejublad – också av namn som Pacius, Topelius och Runeberg. Den sistnämnda lär ha fattat extra stort tycke för den unga sångerskan, precis som många andra män i alla de länder hon kom att göra succé i. En av de mest enträgna beundrarna blev H. C. Andersen som även friade till henne ett flertal gånger, men som varje gång fick avslag – liksom de flesta andra män. Det dröjde länge innan Jenny Lind hittade någon som hon själv föll för: tre gånger under sitt liv förlovade hon sig dock, men två av förlovningarna slogs upp. Den största kärleken tycks ha varit Felix Mendelssohn, de inspirerade varandra, men någon kärleksaffär blev det aldrig eftersom Mendelssohn redan var gift och även dog tidigt av sjukdom. I berättelsen om Jenny Linds privatliv får man som läsare bilden av en kvinna som visste precis vilka förväntningar som låg på henne, liksom vilka plikter, och hon var noga med att följa dem och att inte på något sätt riskera den bild och det rykte hon byggt upp om sig själv.

Framgången tog henne vidare till Köpenhamn och därefter till Paris där hon utbildade sig och på allvar försökte bota sin röstskada; den blev bättre men botades som sagt aldrig. Därefter gjorde hon succé i Berlin och till sist fick hon även kontrakt i London, där hon ibland delade publikens åsikter och fick ett blandat mottagande. I det stora hela följde hon ändå upp sina tidigare succéer, och den så kallade Lindfebern spred sig även där. Karriären rullade på i en enorm fart och som 26-åring var Jenny Lind en av de största stjärnorna världen dittills skådat; en stor del av den framgången nådde hon inom två år. Trots det drömde hon om ett lugnare hemmaliv, ett liv med en annan mening, och efter London gjorde hon en sista turné till USA där hon togs emot av enorma folkmassor vart hon än kom. Turnén blev ett fyrverkerislut på en lång räcka av succéer innan Lind av egen vilja valde att avsluta karriären: att hon vid samma tid träffade sin blivande make bidrog säkert till hennes beslut just vid den tidpunkten.

Det är svårt att läsa biografien utan att fascineras av Jenny Lind, av den målmedvetenhet hon måste ha hyst för att nå över de klassgränser och till den berömmelse hon gjorde. Trots att hon tvivlade på sig själv måste hon också ha haft ett starkt självförtroende: man får en bild av att hon på många sätt var en paradox. Hon arbetade hårt för en karriär som hon sade sig vilja avsluta så fort som möjligt, eftersom hennes egentliga dröm, enligt henne, var ett fridfullt hemmaliv med familj. Hon trivdes inte i folksamlingar och med uppmärksamhet, men uppträdde ändå på världens största scener och blev mottagen av enorma folksamlingar som hyllade henne. Till sist, efter Amerikaresan, drog hon sig ändå tillbaka när hon hittade kärleken – eller åtminstone tryggheten – i en tio år yngre man, musikern Otto Goldschmidt. Med honom gifte hon sig och slog sig ner i England där hon ägnade resten av sitt liv åt familjen, barnen och välgörenhet, även om hon inte helt och hållet lade uppträdandet på hyllan. Sina sista år undervisade hon i sång, innan hon som 67-åring somnade in efter en tids sjukdom år 1887.

Biografien är rikt illustrerad, och trots att den är skriven för att passa en bred publik, både forskare och allmänt historieintresserade, är texten försedd med både bibliografi, ett register och en rejäl notapparat. Bokens styrka är att Tägil lyfter fram olika sidor av Jenny Lind och granskar bilden av henne ur flera perspektiv. Hon lägger samman bilden av personen och sångerskan utifrån ett stort pussel av olika källor, både sådana skrivna av personer som stod Lind nära och av Lind själv samt pressens recensioner och skrivelser om stjärnan Jenny Lind. Hon visar också på de bitar av Linds liv som kan anses vara efterkonstruktioner och slår därmed åtminstone delvis hål på vissa myter när hon pekar på den bild som Lind själv ville visa upp. Bland annat undvek Lind att nämna sin bakgrund som oäkta barn och hjälpte själv till att skapa den bild hon ville visa genom Charlotte Birch-Pfeiffers biografi, som var den första som skrevs om Lind och som Lind själv intervjuades för. Redan 1843 gavs den ut och spreds runt om i Europa. Den blev säkerligen grunden till den bild vi i dag har av Lind. Tägil anlägger också ett kritiskt perspektiv i sin granskning av Jenny Linds livshistoria när hon bland annat betonar att många av de saker vi i dag vet om Linds uppväxt och om hur hon upptäcktes är Linds egna berättelser och därför säkert åtminstone till viss del förskönade och dramatiserade.

Ett namn som jag kan sakna bland den mängd sångerskor och musiker som nämns i biografien är Johanna von Schoultz, som nämndes här tidigare. Även om hennes karriär slutade betydligt tidigare på grund av sviktande hälsa och på grund av att hon slog igenom tio år tidigare än Jenny Lind, så känns hon ändå som ett naturligt namn att nämna i kontexten av Lind. Johanna von Schoultz kom visserligen från societeten i och med sin adliga bakgrund, och hade det på så vis bättre förspant. Fler

dörrar stod redan från början på glänt för henne till diverse salonger. Samtidigt visar till exempel Otto Anderssons biografi om henne att hon som högreståndsflicka hade andra hinder än Jenny Lind: hon följdes åt av sin överstinna till mor, och var på så sätt inte i samma grad självständig som Lind att fatta sina egna beslut, och andra förväntningar låg på henne som kom från en adlig kulturkrets. Men likheterna finns ändå: också hon omskrevs som den bästa sångfågel som Norden dittills hade skådat, förutspåddes en lysande framtid och uppträdde på flera av Europas scener samt utbildades av de främsta inom sitt gebit: Craelius och Siboni, vilka båda nämns i Tägils biografi.

Tägil visar också hur pressen skapade bilden av stjärnan, ikonerna, Jenny Lind och hur de teaterdirektörer som anlidade henne eldade på och förstärkte de delar av Linds liv och person som de ansåg vara särskilt fördelaktiga för att höja publikens intresse och därmed öka biljettförsäljningen. Som Tägil skriver i slutet av biografien är vi i dag vana vid kändisar som omskrivs i pressen, som får kämpa för att fly undan paparazzi och söka bakvägar in och ut ur byggnader för att komma undan horderna av fans. För Jenny Linds tid var detta något nytt. Hon blev inte bara en internationell stjärna, hon var den fattiga flickan som tog sig över alla sociala gränser och som omskapade bilden av vad en sångerska och skådespelerska kan vara. Hon var barnet som ingen ville ha och blev stjärnan som alla ville ha. Hon gick från att vara fattig till enormt förmögen och dessutom till att kunna räkna några av Europas förnämsta personer till sina vänner: till och med Storbritanniens drottning Victoria.

Tägil visar allt detta, men hon skalar också bort lager för lager av det yttre och visar personen Jenny Lind, gör henne mänsklig för läsaren och skapar en förståelse för hur det kom sig att hon blev den hon blev och hur det var möjligt utifrån den samhällsutveckling som rådde under den tid hon levde. Tägil gör det skickligt genom att ta in den kontext som behövs för läsaren, för att skapa den lins som läsaren behöver för att kunna se Lind i den värld och det sammanhang hon levde i och förverkligade sin talang inom. Det är precis det man önskar av en biografi: att få ett breddat perspektiv på historien och att samtidigt få känslan av att komma den nära genom ett människoöde som tar en med till den plats där allting händer – på riktigt.

Evelina Wilson